

A SZAKMUNKÁSTANULÓK OLVASÁSI– ÉS KÖNYVTÁRHASZNÁLATI SZOKÁSAIRÓL – A HÁTRÁNYOS HELYZET ÜRÜGYÉN.*

NAGY ATTILA

„Megtanultam örülni a könyvtárba járó és krimi, vagy akármit olvasó gyerekek, mert olvas, s mert könyvtárba jár.” – írta egyik interjúkészítő könyvtáros kollégánk 1983. utolsó napjaiban, amikor egy országos vizsgálat keretében, 1000 fős reprezentatív minta segítségével igyekeztünk földeríteni a 15–18 éves korosztály olvasási és könyvtárhasználati szokásait.

A kérdőívek felvételében résztvevők sora számolt be hasonló élményről:

„A kapott eredmények kissé elszomorítottak, remélem az országos kép jobb lesz, mint az ajkai. Olvasottabbnak, a kulturális kérdések iránt fogékonyabbnak ismertem meg az ajkai ifjúságot, de lehet, hogy csak azért, mert a könyvtárban főleg ilyenekkel találkozom.” (*Rapp Gábor, Ajka Városi Könyvtár*) „Megdöbbenett, hogy a gyerekek alig tudnak hármat kívánni, hogy tíz év múlva ugyanúgy élnek – elképzeléseik szerint – mint ma a szüleik, hogy a „miért tetszett?”-re összefüggéstelenül válaszolnak.” (*Fülöp Attiláné Gödöllő, Városi Könyvtár*)

A meglepetés, a megdöbbenés a gyakorló könyvtárosok részéről teljesen hiteles reakció, hiszen saját családi, baráti és munkahelyi tapasztalataik is döntően a társadalom tanultabb, képzetebb rétegeiből – főleg a könyvtárakat használók köréből – származnak.

Írásunkban ezt a rácsodálkozást, kellemetlen meglepetést jelző beállítódást szeretnénk kissé tárgyyszerűbbé, személytelenebbé tenni, amikor a 15–18 évesek korcsoportjából kiemeljük a szakmunkástanulókat, s döntően az őket jellemző olvasási kultúra színvonalát mutatjuk be.

A részletek feltárása előtt egy tényt és néhány gondolatot szeretnénk az olvasó szíves figyelmébe ajánlani.

- Sajnos nem rendelkezünk speciális, a hátrányos helyzet kulturális összetevőit, jelesen az olvasási és könyvtárhasználati szokásokat taglaló vizsgálat. Tehát írásunk a probléma „kemény magját” alapvetően megkerüli, s csupán közvetett adalékokkal szolgál a kérdéskör alapos feltárásához.
- 1983-ban vizsgálatunk időpontjában a megfelelő korévbe tartozók 15,9 %-a gimnáziumban, 19 %-a szakközépiskolában érettségizett, 35,1 százaléka pedig szakmunkásvizsgát tett (KSH 1986.). Szabad-e tehát az érintettek felét emleget-

*Írásomban jelentős mértékben építkez az MKE 1984-es vándorgyűlésen elmondott előadásomra, illetve a *Kortárs* 1986. februári számában megjelent dolgozatomra.

ni a hátrányos helyzet ürügyén? Nem ők jelentik-e inkább az átlagot, amihez viszonyítva a középiskolások képviselik az „előnyösebb helyzetet”, s a 8. osztályt (el sem) végzett segéd- és betanított munkások, a kisegítő iskolába járók, az állami gondozottak, az egészségügyi és büntetésvégrehajtási intézetekben élők az igazi hátrányokkal küzdők? A kérdésben természetesen adott a válasz is. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy ezekben a végtelenen hátrányos helyzetű rétegekben olvasási és könyvtárhasználati szokásokat keresni inkább illúzió lenne, mint jól megalapozott feltevés.

Ha végezhetnénk is ilyen jellegű kutatást, abban is többnyire a könyvtár- és művelődéspolitikai illetékességi körén messze túlmutató (település- és szociálpolitikai, továbbá egészségügyi) problémák kikerülhetetlen gubancába botlanánk.

- A továbbiakban, írásunk egészében egy valójában megengedhetetlen absztrakcióról, de mégis létező valóságról „az átlagos szakmunkástanulókról” esik majd szó. Természetesen az átlag csak rendkívül komoly eltéréseket elfedő (artificium) műtermék. Hiszen milyen óriási különbség van egy kőműves és egy fodrásztanuló osztály beszéd- és viselkedéskultúrájában, tehát az egyes szakmák által „kiválasztott” gyerekcsoport jellemzőiben, vagy akár csak az adott ágazaton belüli eltérő foglalkozások között is, például egészen mások (jóval felkészültebbek, érdeklődőbbek) a bőrdíszművesek, mint a tímárok! Vagyis a korosztály egészét hitelesen megjelenítő 1000 fős mintánk 330 szakmunkástanulóját további alcsoportokra (nemek, évfolyamok, ágazatok, szakmák) kellene bontanunk, de akkor viszont már a reprezentatív jelleg veszne el. Kénytelenek vagyunk tehát a rendkívül fontos részleteket háttérben hagyva, a színek skáláját sajnos szűrítve, az „átlagosra” összpontosítani.

A következőkben azokról a szakmunkástanulókról, illetve olvasási kultúrájuk jellemzőiről lesz szó, akik ugyan nem tekinthetők minden vonatkozásban hátrányos helyzetűnek, de szüleik iskolázottságának alacsonyabb szintje, a 8. osztályban szerzett érdemjegyeik átlaga, a közismereti tárgyak óraszámja, valamint olvasási és könyvtárhasználati szokásaik miatt félreérthetetlenül kisebb esélyük van a kulturális értékek megismerésére és elsajátítására, mint a gimnazistáknak és a szakközépiskolásoknak.

- Az említett hátrányok némi korrekciójára pedig, a katonaság előtt szinte az utolsó intézményes lehetőség kínálkozik abban a három évben, melyet a 15–18 éves fiatalok ezen csoportja még – sok esetben családtól távol – kollégiumokban, szakmunkásképző intézetekben, többnyire könyvtárak közelében még eltölt. Tehát esetükben a helyzet kissé részletesebb bemutatása egyúttal bizonyos tennivalók megfogalmazódását is elősegítheti.

Szabadidős tevékenységek és olvasás

Országos időmérleg-vizsgálatok adataiból tudjuk, hogy a mai magyar felnőtt társadalomban az olvasásra, tanulásra fordított idő jelentősen csökkent az utóbbi évtizedben,

mégpedig társadalmi rétegenként eltérő ütemben. Ugyanakkor a tv előtt pedig egyre hosszabban ülünk szinte mindannyian. Tehát egyértelműen átrendeződés zajlik le a szabadidős tevékenységek rendszerén belül, s ezt a folyamatot a telekommunikáció mellett a munkaidőn túli termelőtevékenység térhódítása is befolyásolja.

Milyen következményekkel kell számolnunk ezen a téren a fiatalok körében? A helyzet felderítése érdekében egy 25 tételes tevékenységlistát adtunk a megkérdezettek kezébe, hogy a kedveltségtől függően osztályozzák le (1–5) a felsorolt foglalatosságokat. Az osztályzatokból számított csoportágiagok nyomán állt elő alábbi táblázatunk, mely az egyes tevékenységek kedveltségi rangsorát mutatja.

(Most és a továbbiakban az előnyök és a hátrányok világosabb megjelenítése érdekében a szakmunkástanulók adatai mellett kontrasztként a gimnazisták válaszait is rendre megadjuk. Az egyébként itt mellőzött szakközépiskolások választai rendszerint a két szélső pólus között, de a gimnazistákhoz közeli sávban foglalnak helyet.)

A szabadidős tevékenységek rangsora a csoportágiagok alapján.

Csoportok tevékenységek	(15–18 Mindenki)	Gimnazisták		Szakmunkástanulók	
		fiúk	lányok	fiúk	lányok
magnózás	1.	4.	6.	1.	1.
együttlét barátokkal	2.	3.	3.	3.	2.
kirándulás	3.	5.	2.	8.	3.
együttjárás fiúval/lánnyal	4.	1.	8.	2.	8.
játék, sport	5.	2.	5.	3.	12.
beszélgetés tapasztaltabbakkal	6.	7.	7.	10.	5.
televíziózás	7.	12.	10.	5.	4.
moziba járás	8.	10.	12.	7.	6.
szépirodalom – olvasás	9.	6.	1.	20.	10.
újságotolvasás	10.	11.	8.	12.	13.
rádiózás	11.	16.	11.	11.	7.
autózás	12.	12.	18.	6.	16.
kézimunka, segítség	13.	22.	13.	16.	11.
ábrándozás, gondolkodás	14.	17.	14.	18.	15.
színházlátogatás	15.	14.	4.	22.	17.
házibuli	16.	9.	19.	14.	18.
szakirodalom-olvasás	17.	8.	16.	20.	20.
díszkózá	18.	24.	20.	13.	8.
képregény-olvasás	19.	23.	21.	15.	14.
popkoncert	20.	15.	22.	19.	19.
motorozás	21.	21.	25.	9.	24.
múzeumlátogatás	22.	19.	15.	24.	22.
műkedvelés (festegetés, zenélés, színjátszás)	23.	18.	17.	23.	21.
barkácsolás, kertészkedés	24.	19.	24.	17.	25.
gyűjtés (bélyeg, címke)	25.	25.	23.	25.	23.

A társas, kötetlen foglalatosságok kedvelése a korosztály egészére jellemző (együtt-lét barátokkal, partnerrel, kirándulás, stb.) az intellektuális vonatkozású tevékenységeket viszont a gimnazisták (szép- és szakirodalom olvasása, színház, múzeum) a szórakozást, kapcsolódást szolgáló formákat (magnózás, tv, diszkó, képregény, mozi) pedig a szakmunkástanulók tartják sokkal fontosabbnak. A legkülönbébb kérdésekre érkező válaszok esetében is hasonló tendenciát tapasztalunk majd: a két szélső pólust a gimnazista lányok és a szakmunkástanuló fiúk képviselik. Esetünkben elég utalni a szépirodalmi olvasmányok iránti vonzódás mértékét mutató ranghelyekre, amely a gimnazista lányoknál lista-vezető kedvtelés, a szakmunkástanuló fiúk esetében a 20. helyen áll. (Listánkon 25 tételt soroltunk fel!)

Olvasási szokások

A tényleges olvasási jellemzők bemutatása előtt egyetlen kitérő még engedtessek meg! Melyek a legfontosabb olvasási indítékok a 15–18 évesek körében? Azt szeretttük volna megtudni: „Véleménye szerint miért olvasnak általában a fiatalok?” A válaszok százalékos megoszlását, iskolatípusonként és nemenként bontva közöljük.

*Miért olvasnak általában a fiatalok?
(A válaszok megoszlása a megkérdezettek százalékában)*

Iskolatípus	Gimnázium		Szakmunkásképző	
	fiú (n=68) %	lány (n=142) %	fiú (n=217) %	lány (n=113) %
1. művelődés	34	35	31	36
2. szórakozás	27	28	24	29
3. kíváncsiság	15	11	13	12
4. izgalom	3	2	7	2
5. minta, utánzás	7	6	6	5
6. kötelező	5	5	2	2
7. unalom, magány	2	3	11	5
8. öröm, élmény	4	6	2	2
9. egyéb	3	3	2	5
0. nincs válasz	0	1	3	2
Összesen:	100	100	100	100
Átlagos válasz/fő	2,1	2,2	1,6	1,5

Érdekes módon a legfontosabb motívumok mentén nem találunk drasztikus eltéréseket. A magyarázatot két irányban is érdemes keresnünk. Egyrészt a szépítő, megfelelő

akaró tendencia talán a szakmunkástanulókat is erőteljesen befolyásolta, azaz „ők is tudják, mire megy ki ez a játék”, vagyis a műveltség körükben is érték, s ennek megszerzéséhez az olvasás az egyik legfontosabb eszköz. (Legalábbis a nyilatkozatok szintjén!)

Figyelemre méltó motívumokat tartalmaz a táblázat 7. és 8. sora. A menekülés inkább a szakmunkástanuló fiúkat (11 %) jellemzi, s az olvasás örömforrás mivoltát pedig a gimnazista lányok említik leggyakrabban (6 %).

Kissé tagoltabbá válik a kép, ha bemutatjuk az utolsó év olvasmányaira vonatkozó kérdésre kapott válaszok összevont táblázatát. („Próbálgjon visszaemlékezni, milyen könyveket olvasott az utóbbi 12 hónapban!” – kértük az interjú alanyát.)

(A válaszok megoszlása a megkérdezettek százalékában)

Az olvasott könyvek száma	Gimnazisták %		Szakmunkástanulók %	
	fiúk (n=68)	lányok (n=142)	fiúk (n=127)	lányok (n=113)
0 – 2 db	2	3	26	16
3 – 9 db	69	58	65	71
10 – és több	29	39	9	13
Összesen:	100	100	100	100

Az első kategóriában a nem olvasással „gyanúsítható”, saját bevallásuk szerint is rendkívül ritkán, évente csupán 1-2 könyvet olvasók találhatók, a másodikban a 2-3 havonta egy-egy művet kézbe vevők, tehát az úgynevezett időnkénti olvasók, míg a harmadik sorba a rendszeres – évi 10-12 könyvet említő – olvasók kerültek.

Az iskolatípus és a nemi szerepek közötti összefüggés a fentiekhez hasonlóan alakult is. Különösen éles formában van jelen ez az összefüggés a táblázat első sorában, a nagyon ritkán (vagy egyáltalán nem) olvasók körében. Az eddigieknél is markánsabbá válik a kép, ha az „Olvas-e jelenleg könyvet?” kérdésre érkezett válaszok megoszlását vetjük papírra: a gimnazista lányok 87 százaléka (fiúk 82 %) a szakmunkástanuló fiúk 47 százaléka (lányok 58 %) válaszolt (általunk nem ellenőrzött) igennel. Egyébként az adatok aprólékos elemzése után meg kellett állapítanunk, hogy a nemek közötti különbségek az iskolatípustól függően növekvő mértékben jelentkeznek. Vagyis a nemi szerepek befolyásolják ugyan az olvasási szokások alakulását, de az iskolatípus követelményeinek emelkedésével párhuzamosan a fokozatos kiegyenlítődésnek lehetünk tanúi. A gimnazistáknál 5 %, s a szakmunkástanulóknál pedig már 11 % a lányok előnye. Ha tehát az iskolai kényszerek – tantervek, követelmények – szorítása gyengül, például a szakmunkásképzőkben csupán hetente – kéthetente van 1 irodalomóra, ez a fiúk magatartásán, olvasási érdekltségén látszik meg jobban, s a lányok saját örömeire is inkább hajlandók könyvet olvasni.

A mennyiségi mutatóknál jóval fontosabbak a minőséget, az olvasmányok összetételét is jelző adataink, s ez esetben a bőség zavarával küszködünk. A nagyon egyszerű „mit olvasnak fiataljaink?” kérdést négy nézőpontból közelítettük meg. (1. A kérdezés időpontjában olvasott művek; 2. Az utolsó 12 hónap olvasmányai; 3. A leginkább tettségű művek az utóbbi 12 hónapban; 4. Maradandó élmények, emlékezetes művek minden eddigi olvasmányukból.) Nyilvánvalóan érdekes lehetne mind a négy kérdésre érkezett választómeget külön-külön elemeznünk, most azonban hely és idő hiányában mindössze egyetlen táblázat adataira és egy rangsorra szeretnénk következtetéseinket építeni. „Emeljen ki az utóbbi 12 hónap olvasmányai közül néhányat aláhúzással, amelyek nagyon tetstettek és maradandó élményt jelentettek az Ön számára!” – kértük interjúalanyainktól, s a beérkezett válaszokat kategóriákba soroltuk, melyeket a műfaji és az esztétikai érték együttes figyelembevételével alakítottunk ki.

*Az utóbbi 12 hónap maradandó élményt jelentő olvasmányai
(A válaszok százalékában)*

	Gimnazisták		Szakmunkástanulók	
	fiúk (n=68)	lányok (n=142)	fiúk (n=217)	lányok (n=113)
1. Lektűr (I. Shaw, Roberts)	16	25	11	14 (1.)
2. Realisták, klasszikusok XIX. sz. és korábbi (Molière, Csehov, Balzac)	14	20	5	7 (8.)
3. Realisták, klasszikusok XX. sz. (Hemingway, Mann)	17	15	4	14 (4.)
4-5. Modern értékes (Böll, Kafka)	12	6	2	10 (10.)
4-5. Romantikus (Hugo, Dumas)	9	9	4	6 (9.)
6. Népszerű ismeretközlő (Autótípusok, Rock-lexikon)	9	4	11	8 (2.-3.)
7. Tudományos-fantasztikus (Lucas, Glut)	10	1	15	4 (2.-3.)
8. Újértékes gyermekirodalom (Kästner)	4	4	5	11 (5.)
9. Krimi (Chandler, Christie)	3	2	5	9 (6.-7.)
10. Kalandos ifjúsági irodalom (Bourroughs, Gerstäcker)	2	2	8	6 (6.-7.)
11. Szakkönyv (Czeizel, Szent-Györgyi)	3	0	1	0 (11.-12.)

*Az utóbbi 12 hónap maradandó élményt jelentő olvasmányai
(A válaszok százalékában)*

	Gimnazisták		Szakmunkástanulók	
	fiúk (n=68)	lányok (n=142)	fiúk (n=217)	lányok (n=113)
12. Visszaemlékezések, szociográfiák	1	1	1	0 (11.-12.)
Nem válaszolt	2	1	15	2
Átlagos válaszok (válaszok száma/fő)	2,6	2,4	1,6	1,8

A táblázat olvashatóságát akartuk könnyíteni részben a kategóriák sorrendjével, mely egyúttal a gimnazisták olvasmányainak rangsorát is szolgáltatja, részben pedig a zárójeles számsorokkal, melyek a szakmunkástanuló fiúk és lányok együttes válaszaiból adódó sorrendet mutatják.

Az adatsor feltehetően megmutat valamit a vizsgálati személyek olvasói ízléséből is, hiszen a kiemelkedő élmények valószínűleg az olvasói elvárások és a művek által közvetített történések, értékmozzanatok bizonyos mértékű megfeleléseit is jelzik. A nemek közötti eltérések az előzőekhez hasonlóan itt is felbukkannak, részben az iskolatípussal összefüggésben (lektűrök, modern értékes művek a gimnazistáknál népszerű ismeretközlő könyvek és a gyermekirodalom a szakmunkástanulóknál), részben pedig attól függetlenül, mint például a tudományos-fantasztikus irodalmat szinte kizárólag a fiúk olvassák. A rangsort ugyan mindkét iskolatípusban a lektűrök vezetik. Az értékes szépirodalom egésze (romantikus, klasszikusok, a kortársi irodalom legjava) alapvetően másként ítélődik meg az eltérő oktatási és képző intézményeket látogató ifjúság körében. A legkirívóbb különbséget éppen a modern értékes irodalommal szembeni magatartásban kell tapasztalunk, akár az egyszerű olvasottsági adatok, akár pedig a kiemelkedő élmények felől közelítve egyaránt tetemes ízlésbeli távolságot kell regisztrálnunk (4.-5. kontra 10. hely a kortársi, modern értékes művek a bemutatott táblázat rangsoraiban).

Ígazságtalanok lennének azonban, ha említés nélkül hagynánk a szakmunkástanulóknál a népszerű ismeretközlő- és a tudományos fantasztikus irodalom iránti kifejezett érdeklődést; illetve a javuló tendencia bizonyos jeleit. Az egy évtizeddel korábbi adatokhoz viszonyítva a jelen szakmunkástanulóinak olvasmányszerkezete (a könnyű és az értékes irodalom aránya) már igényesebbnek látszik. (Ferge 1979.)

Megkímélve az olvasót az eddigieknél is részletezőbb táblázatok elemzésétől, de egyúttal bizalmat is kérve, csupán a végső tanulással szolgálunk: A gimnáziumi évek (a tantervek, a követelmények) jelentős mértékben változtatják az odajárók olvasási szokásait, ízlését, a szakmunkásképző intézetek ilyen irányú hatásáról viszont inkább csak negatív értelemben lehet beszélni. Az egyik (a kisebbség) oldalán az igényesség fokozódása, a másikon (a többségén) pedig a stagnálás, az alapvetően szórakoztató szintű művek keresése a jellemző. Amint az már korábban is jól látható volt a mennyiségi és minőségi

mutatók skálájának két végpontján mindig a szakmunkástanuló fiúk és a gimnazista lányok állnak. Vagyis a többek között irodalmi műveltséggel is felvértezett, a humán értékek iránt fogékonyabb (ma még) gimnazista lányok, s e „hiábavaló” dolgokat nem kedvelő, (elvető) szakmunkástanuló fiúk képviselik majd a jövő családjaik jelentős részében az anyai és apai személyiség-modelleket.

Könyvtárhasználat

A „mit olvas?” jellegű kérdések után, most a hogyanról ejtünk szót. „Hogyan szokott Ön könyvet olvasni, használni?” – tettük fel a kérdést, melyben 11 rész kérdésre vártuk a 3–3 fokozatú (soha, ritkán, gyakran) válaszokat.

A terjedelmes táblázat adataiból most csupán néhány sort mutatunk be.

(A „gyakran” válaszok megoszlása a megkérdezettek százalékában)

Olvasási módok	Gimnazisták		Szakmunkástanulók	
	fiúk	lányok	fiúk	lányok
Az olvasott regény egyes részeit kihagyja, átugorja	0	2	6	12
Előre megnézi a regény befejezését	4	9	8	11
Újat kezd, mielőtt befejezi az előzőt	15	16	1	4
Egyvégtében vagy kis megszakításokkal olvas	37	37	24	23
Újra elolvas bizonyos könyveket	32	23	17	13
Olvasás közben visszalapoz	22	22	13	11
Meg-megáll és elgondolkodik	22	22	12	13
Olvasás után hosszabban elgondolkodik	25	23	9	9

A könnyed, szórakoztató, örömkereső olvasási mód elterjedtségére utalhat például, amikor az olvasó a szépirodalmi művek bizonyos részeit (tájéleírásokat, belső monológokat, lélekrajzot, stb.) rendszeresen átugorja, kihagyja, hogy minél hamarabb ismét a cselekményes, párbeszédes, fordulatos, izgalmas részleteket élvezhesse. Hasonlóképpen a gyors kielégülésre törekvést, a késleltetési mechanizmusok csökevényes voltát jelzi táblázatunk második sora is.

Az első két számsort áttekintve a lányokat örömkeresőbbnek találjuk, s az iskola-típusok szerinti lépcsőfokok is újra meg újra összeállnak. A táblázat 3. és 4. sora (több könyv egyidejű- és egyvégtében olvasása) a jó értelemben vett örömszerző motívumok erejét jelzi. Az olvasás közbeni intellektuális munkavégzés megnyilvánulásait kerestük

az 5–8. sorokban megjelenő kérdéseinkkel, s érdekes módon csupán az ismételt olvasás mentén találtunk markáns eltéréseket a fiúk javára. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy a gimnazisták a szakmunkástanulókhoz képest nemcsak többet és igényesebben, hanem más módon is olvasnak. A késleltetési mechanizmusok, „a kerülő utak” erősebb működése, az intellektuális munka végzését is szívesebben vállalókat jellemzi. Mellékesen jegyezzük csupán meg: az olvasás közbeni lapszéli jegyzetek készítését, s az olvasónapló vezetését mindössze a megkérdezettek 1–3 százaléka mondja gyakori tevékenységnek. Természetesen, ha csupán a bizonytalan jelentésű „előfordul” kategóriát is komolyan vesszük, akkor a jegyzetelés már 15–25, a naplózás pedig 5-10 százalékkal jelentkezik, s ráadásul az iskolatípusonkénti eltérések itt rendkívül csekélyek.

Egy fokkal direktebb módon közelítettük a „könyv mint munkaeszköz” kérdéskört:

„Vannak-e olyan könyvek a tankönyveken kívül is, amelyeket tanuláshoz, az iskolai és egyéb feladatok megoldásához szokott használni?”

(A tankönyveken kívül használt könyvek megoszlása a válaszok százalékában)

Könyvtípus	Gimnazisták		Szakmunkástanulók	
	fiúk %	lányok %	fiúk %	lányok %
1. Kézikönyvek, lexikonok	23	28	15	22 (1.)
2. Szótárak	13	20	7	15 (4.)
3. Történelem	11	10	6	7 (5.)
4. Matematika, fizika	12	5	4	3 (6.)
5. Biológia, kémia	13	3	7	1 (8.-12.)
6.-7. Szakirodalom	5	3	22	11 (2.-3.)
6.-7. Irodalomtörténet	2	6	1	2 (8.-12.)
8. Földrajz	3	3	3	3 (7.)
9. Életrajz	1	6	1	2 (8.-12.)
10. Egyéb szépirodalom	1	3	1	1 (13.-14.)
11. Útleírások	1	2	2	1 (8.-12.)
12. Kötelező szépirodalom	2	0	2	1 (8.-12.)
13. Idegen nyelv	1	1	0	0 (17.)
14. Képzőművészet	1	0	0	1 (15.-16.)
15. Műszaki táblázatok	1	0	1	0 (15.-16.)
16. Vers	0	1	1	1 (13.-14.)
Nincs válasz	2	2	29	27
Válaszok átlagos száma (válasz/fő)	2,9	2,9	0,4	1,5

(A táblázat rangsora a gimnazisták – fiúk + lányok – összesített adatai nyomán alakult ki, s az utolsó oszlop zárójeles számai pedig a szakmunkástanulók – fiúk + lányok – összesített vála-
száiból összeálló rangsort jelzik.)

Ugyanezt a kérdést egy korábbi vizsgálatunkban már a felsőtagozatosoknak is feltettük. A részletek ismétlése nélkül csupán a két szélső pólust idézzük fel a válaszokból: 3-nál több könyvet mindössze 8% említett, míg egyetlen választ sem adott a megkérdezettek negyede, főként a kevésbé iskolázott szülők gyermekei. A fejlődés ezen a téren tehát nyilvánvaló, a tantervek ilyen irányú változásai máris komoly eredményeket hoztak. Hol tarthatnánk, ha még a pedagógusképzés és továbbképzés rendszere is lépést tartana a tanterv követelményeivel (*Merkovszky P. 1980. Bernáth J. 1984.*), illetve az iskolai könyvtárak hálózata kielégítőbb volna?

A nemenkénti és iskolatípusonkénti különbségek a fentiekhez hasonlóan jól magyarázhatók. Talán csak a rangsor egészét érdemes kommentálni. A reáliák dominanciája egyértelműen tükrözi az utóbbi évtizedekben lezajlott óraszám-változásokat, s talán „korunk szellemét” is. Kivételként kezelhetjük a történelem előkelő harmadik helyét, mely mögött inkább a társadalom egészének határozottan megelégnült történelmi érdeklődését, s e jelenséget időben felismerő (kiszolgáló, gerjesztő?) okos kiadói stratégiát, azaz a bő választékot kell látnunk, s nem csupán a középiskolai történelemoktatás sikerességét, népszerűségét.

A szépirodalmi jellegű olvasmányok a rangsor derekán és végén jelennek meg, s ez a felnőtt társadalom olvasási szokásaiban lezajló változásokkal is összefügg (*Gereben F. 1982.*) Mint ismeretes az olvasás általános térvesztésén belül a nagyobbik vesztes a szépirodalom, s mint látjuk ennek a tendenciának feltehetően a folytatása is várható. (Természetesen sietve jegyezzük meg: itt a kérdés jellege is ebbe az irányba sodorta a válaszok többségét!)

Könyvtárhasználat

Elsőként a könyvtárhasználat legközvetlenebb mutatóit vizsgáljuk meg iskolatípusonkénti bontásban!

Tagja-e valamilyen könyvtárnak?

(A válaszok megoszlása a kérdezettek százalékában)

	Gimnazisták %(N=210)	Szakmunkástanulók %(N=330)
nem tag	10	44
csak iskolai könyvtárban	19	18
csak közművelődési könyvtárban	29	30
több könyvtárat is használ	42	7

A két szélső kategória – a könyvtárat egyáltalán nem használók és a többszörös könyvtári tagság – mutat nagyon jelentős eltéréseket.

Az összevont táblázatunk elrejtí, de természetesen a lányok minden csoportban szorgalmasabb könyvtárlátogatónak bizonyulnak a fiúknál. Az eltérések mértéke azonban az oktatási intézmények fajtájától jelentős mértékben függ. A gimnazistáknál szinte elhanyagolható, s a szakmunkástanulóknál már komoly.

Jól tudjuk, hogy az elvileg azonos követelményrendszerrel dolgozó általános iskola nagyon is különböző – a szülők társadalmi helyzetétől függő – hatékonysággal továbbítja az ismeretek és készségek rendszerét, s hiába állnak sok esetben a szakmunkástanulók rendelkezésére is viszonylag jól felszerelt könyvtárak, nem teszik jelentős részüket sem olvasóvá, sem könyvtárhasználóvá. Figyelmeztetnünk is kell azonban az olvasót a fenti adatsorok értelmezésekor: egyrészt a szépítés, az impressziókeltés mozzanata kivédhetetlenül megjelenik minden ilyen jellegű vizsgálatban, tehát az adatok részben jobbák, mint a valóságos helyzet, másrészt néhány esetben az „elszenvedett”, kötelező, iskolai könyvtárban tartott órát a hivatalos statisztika ugyan könyvtárhasználatként tartja nyilván, de a résztvevők bizonyos hányada számára ugyanez nem így minősült. Természetesen a könyvtárban zajló órák jelentőségét egy percre sem akarjuk vitatni, hiszen az érdeklődés felkeltésének, a készségek kialakításának nyilvánvalóan egyik fontos láncszeméről van szó.

A könyvtárhasználat tartalmának legfontosabb tendenciáit három kérdéssel próbáltuk felderíteni.

Mit csinált legutóbb a könyvtárban?

(A válaszok megoszlása a megkérdezettek százalékában.)

	Gimnazisták (N=210) %	Szakmunkástanulók (N=330) %
Kölcsönzött	62	37
Tanult, jegyzetelt kézikönyvet, folyóiratot használt	23	10
Újságot, képeslapot nézegetett	9	4
Böngészett	6	5
Zenét, nyelvleckét hallgatott	3	4
Beszélget, játszik, segít	1	1
Iskolai órán, rendezvényen volt	1	2

A kölcsönzés változatlanul domináns elem, de a helyben használt, a kézikönyvtár és a folyóirat használata a felnőttek körében tapasztalt tendenciákkal együtt mozogva, erősödni látszik. Nyilvánvalóan egyre többen kapnak ilyen jellegű feladatokat, s a könyvtárak is fokozatosan válnak alkalmasabbá az ilyen irányú igények kielégítésére.

Az iskolatípusok közötti különbségek refrénszerűen itt is felbukkannak, s ezért az indoklást már szükségtelen ismételnünk.

A jelzett nagyságrendnél (4%) feltehetően jelentősebb ügyet képvisel a szakmunkástanulók esetében a fonotéka használata. Sokuk számára a zene, s azon belül is a divatos beat, rock, folk, vagy pop lemezek hallgatásának lehetősége jelent igazán fontos vonzót a könyvtárakban. Jó lenne ezt a szálát tudatosan hasznosítanunk már a könyvtári felszerelések megtervezésekor, beszerzésekor, beépítésekor. A szakmunkástanulók többsége valószínűleg a zenehallgatáson keresztül tehető leginkább könyvtárhasználóvá. Gondoljunk csak a *Hair*, a *Szupersztár* és az *István a király*, illetve az éppen divatos lemezek tömeges hallgatottságára közművelődési könyvtárainkban. A folytatást, az érdeklődési kör kitágítását természetesen nem automatikusan bekövetkező eseményként várhatják a könyvtárosok, hanem jól átgondolt, több lépcsős erőfeszítés adhat csak reményt.

... és ami összeköt

Az előzőekben főként a jól felismerhető választóvonalakra, eltérésekre hívtuk fel az olvasó figyelmét, s rejtve maradtak az egyértelmű összekötő szálak, a jellegzetes hasonlóságot mutató tendenciák.

Ezekről az összefüggésekről máshol már (Nagy A. 1986. a, b, 1987) részletesebben írtunk, s ezért itt a bizonyító adatsorok mellőzésével, csupán utalunk bizonyos vizsgálati tényekre.

Az értékelismerési készség fejlettségét próbáltuk meg felderíteni, amikor versrészletek megítélésére kértük a vizsgálati személyeket. Az adatok összesítése után rezignáltan kellett tapasztalnunk, hogy a gimnazisták értékítéletei alig-alig biztosabbak, mint a szakmunkástanulóké. Ugyanezt a homogenizálódási tendenciát mutathattuk ki, amikor a tetsző és elutasító versrészletekről, az olvasás indítékairól és hatásairól, az emlékezetes könyvélményekről fogalmazták meg értékítéleteiket, indokolták véleményüket.

A fenti összkép természetesen némileg módosulna, ha az extenzív vizsgálatunkat további intenzív adatfelvételekkel is kiegészíthetnénk. Vagyis, ha nem csupán az „átlagra” kellene koncentrálnunk, s egy-egy jellegzetes csoportról is készíthetnénk hasonló jellegű részletgazdag pillanatfelvételeket.

Az okok felderítése során feltétlenül említést kell tennünk az általános iskolai tantervek, követelmények és módszerek homogenizáló, az egyéni olvasatokat háttérbe szorító jellegéről is. Ugyanakkor ezek az „összekötő hidak” közös jellegzetességek bizonyos derűlátásra is adnak okot: a szakmunkástanulók az alapvetően másfajta követelmények, a hajnali kelések, a gyakori utazások, a sokszor kietlen kollégiumi szobák, a nem mindig felkészült pedagógusok és könyvtárosok, a tantervi hiányosságok, tehát a sokféle hátrahúzó tényező ellenére sem szakadtak talán végletesen le a gimnazisták élenjáró csapatától. Tehát esetükben még van mit és miért fáradozni.

Egy sorral hátrább

Befejezésül szeretnénk még néhány szinte véletlenszerűen kiragadott példát fellillantani vizsgálati adattárunkból, hogy az olvasó némi fogalmat alkothasson a számunkra kulturális hátrányként tapasztalt jelenségek hátterének sokféleségéről és mélységéről. Négy portrévázlatot mutatunk be, a minta megközelítően 10%-át képviselő csapatból. Az ő helyzetük a legrosszabb minden tekintetben, ők még szakmunkásképző intézetekben sem tanulnak.

K. Csaba 18 éves betanított munkás, a 8. osztályt elvégezte, Baracsán él, Budapesten dolgozik.

Özvegy édesanyja — akinek 6 elemije van és háztartásbeli — 9 gyermeket nevel(t). Soha nem volt könyvtári tag, olvasni nem szokott. A bemutatott versrészletek közül többek között József Attila sorait értékelte a legmagasabbra, de Pilinszky és Radnóti mondataiból saját bevallása szerint „egy szót sem értett”. Legnagyobb kívánságai: kocsis, jó anyagi körülmények, egészség, családi biztonság. Gyűlöli a munkát, a veszekedést és az otthonléte.

C. József 15 éves, 6 osztályt végzett a kisegítő iskolában, cigány segédmunkás Tokodon. Apja analfabéta, nyugdíjas segédmunkás. Anyja 2 elemi végzett és 11 gyermeket szült. Többszöri kérdésre is csak általában a meséket emlegeti. A versrészletek közül az egyik heves pozitív érzelmi reakciót vált ki belőle: „Mebántottak valakit és könyörög, hogy ne bántsák tovább”. „*Ha nagyon feszítjük, / Elpattan a húr is: / Ne bánts a szívemet, / Tele van az úgy is.*”

A legkevésbé tetsző részlet elutasításának indoklása: „mert tolvajokról szól” „*Ha nem szorítsz úgy kebeledbe, / mint egyetlen tulajdonod, / engem, míg álmodol nevetve, / szétkapkodnak a tolvajok / s majd sirva dőlsz a kerevetre! / mily árva s mily bolond vagyok!*” / (József Attila)

Legnagyobb vágya: ház, kocsis, nősülés. Kizárólag a verekedést gyűlöli.

N. Margit 16 éves betanított munkás Szeghalom, tanyán él szüleivel. Házasságon kívül 5. hónapos terhes. Apja éjjeliőr, akinek 6 osztálya van, anyja háztartásbeli, 2 osztályt végzett és két gyermeket szült. Olvasmányai közül a Grimm mesék, Móricz és Cooper bukkan fel emlékezetében. Móriczot különösen kedveli, mert „a valóságról, a szegény emberekéről írt.”

Szerinte „legszebben írt a szerelemről” tehát a legjobban tetszett (Farkas G.), „*Te még sokat és sokszor fogsz szeretni / Ugy mint most engem, vadul, esztelen, / Én nem fogok mást, csak téged szeretni, / S a halálom lesz ez a szerelem.*” illetve „gúnyosan írt a szerelemről” s ezért nem tartotta értékesnek. „*Megszoktalak, akár a levegőt, / bármerre nézek, mindenütt te vagy, / szekrényem alján, a fiókjaimban, / az agyvelőmben, és nem veszek észre /*” (Kosztolányi Dezső.)

Legnagyobb kívánságai: új családi ház, több fizetés és jobb szórakozási lehetőség. Gyűlöli az italozást, a csalást, a hazugságot és a mások kihasználását.

V. Emília 18 éves állami gondozott. Kecskeméten él. Apja öngyilkos lett, anyja meghalt, 4 testvére van. Rendszeresen dohányzik, iszik, időnként ragasztózik, amit nagyon jó-

nak tart. Nem dolgozik, nem tanul, várja, hogy történjék valami. Kedvenc szerzői Beecher-Stowe, Gárdonyi, Knight és Juhász Gyula. Legértékesebbnek Pilinszky 4 sorát tartja (amit a többség ingerülten elutasított) a bemutatott részletek közül.

„Tetszik a tartalma. Magányosságot, elkeseredettséget fejez ki. Mélyebb érzést ír le.”
 „*Csukott ajtókon zörgetek, / Sötét szobád, akár az akna, / A falakon hideg lobog, Sírásom mázoló a falra.*”

Legrosszabb volt véleménye szerint a H jelű vers (Szabó L.) mert: „Olyan ember érzését fejezheti ki, aki már lassan torkig van mindennel.”

„*Nem te csókolsz, ha csókolsz: ne rajongj, / ne hősködj, ne isteniülj oly nagyon: / valami világméretű hatalom / vezetőke vagy, eszköze bolond / játékszere, hullám csak a tavon.*”

Legnagyobb kívánságai: ne keljen az embereknek félnie, minden ember szeresse egymást, szabadság, ha lennének szülei... Gyűlöli a kétszínűséget, a háborút és a pénzt.

Értük – akik még szakmunkástanulókka sem válhattak, mert gyerekfővel család-fenntartók lettek, mert kiséítőbe kellett járniuk, mert cigányok, mert állami gondozottak, mert kívül és/vagy belül sérültek – terheik könnyebbítéséért, hátrányaik leküzdéséért, olvasási kultúrájuk fejlesztéséért vajon ki és milyen sikerrel fáradozik?

IRODALOM

BERNÁTH József: A pedagógusjelöltek felkészítése a könyvtárhasználat tanítására = Könyv és Nevelés 1984. 1. szám

FERGE Zsuzsa: (szerk.) Pedagógusok és tanulók a szakmunkásképzésben Bp. 1979. MTA Szociológiai Kutató Intézet 88 p.

GAZSÓ Ferenc – PATAKI Ferenc – VÁRHEGYI Ferenc: Diákéletmód Budapesten Bp. 1971. Gondolat.

GEREBEN Ferenc: A könyv és az irodalom közönsége = Az olvasás anatómiája Szerk. Hajdú Ráfis Gábor és Kamarás István Bp. 1982. Gondolat.

Ifjúságstatisztikai adattár 1984. Bp. 1986. Központi Statisztikai Hivatal. 156 p.

MERKOVSKY Pál: Az önálló könyvtárhasználatra nevelés és ami mögötte van = Könyvtáros 1980. 12. szám

NAGY Attila: A 15–18 évesek olvasási kultúrája = Kortárs 1986. 2. szám

NAGY Attila: Versolvasás és -értékelés a 15–18 évesek körében = Magyar-tanítás 1986. 1. szám

NAGY Attila: Olvasás és személyiségfejlesztés (megjelenés alatt)